

УДК 338.43.02

РЕФОРМУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

М. Вишиванюк

голова Івано-Франківської обласної державної адміністрації

Вишиванюк М. Реформування аграрного сектору економіки регіону

Досліджено етапи сучасної аграрної реформи. Розкрито позитивні та негативні результати аграрних перетворень. Розглянуто проблеми розвитку агропромислового комплексу області та визначено шляхи їх подолання.

Ключові слова: аграрна реформа, сільськогосподарські підприємства, господарства населення, земельні відносини, паювання майна.

Vyshyvaniuk M. Reforming of The Agrarian Sector of The Regional Economics

The stages of modern agrarian reforms are investigated. The positive and negative results of agrarian transformations are opened. The problems of the development of agro-industrial complex of the region are considered and ways of their overcoming are determined.

Key words: agrarian reform, agricultural enterprises, people's enterprises, land relationships, property sharing.

Вышиванюк М. Реформирование аграрного сектора экономики региона

Исследованы этапы современной аграрной реформы. Раскрыты положительные и отрицательные результаты аграрных изменений. Рассмотрены проблемы развития аграрного комплекса области и определены пути их преодоления.

Ключевые слова: аграрная реформа, сельскохозяйственные предприятия, хозяйства населения, земельные отношения, паевание имущества.

Постановка проблеми. В аграрному секторі економіки Прикарпаття, як і України в цілому, відбулися зміни, які спричинили реформування системи господарювання на селі та забезпечили перехід до нових соціальних та економічних відносин. У цілому, разом зі зміною політичного устрою держави, реформування аграрного сектору було об'єктивно неминуче [1, с. 9].

Частина населення регіону у зв'язку з ліквідацією колгоспів, в яких селяни були трудовлаштовані, одержували послуги й соціальної допомоги, сприйняла такі зміни критично, інша частина – схвально, мотивуючи це одержанням у власність земельних часток та майнових паїв. На базі колективних господарств були створені нові організаційно-правові структури, в основі яких лежить приватна власність на землю та майно.

Після цього розпочався етап

порєформеного розвитку сільського господарства, який передбачає створення передумов для виведення аграрного сектору економіки на якісно вищий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати теоретико-методологічних досліджень та практичного досвіду аграрної реформи оприлюднені в працях вітчизняних науковців. Вагомий внесок у вивчення проблем реформування аграрних відносин зробили такі вчені, як В.Г. Андрійчук, І.Ф. Баланюк, П.С. Березівський, В.Х. Брус, В.Г. Галанець, П.Г. Гайдуцький, Ю.Е. Губені, І.Г. Кос-тирко, М.А. Лендел, В.В. Липчук, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, Г.В. Черевко, В.В. Юрчишин, В.М. Якубів та ін. Однак регіональні особливості реформування аграрного сектору економіки потребують детального дослідження.

Постановка завдання. Стаття має на меті виокремлення та характеристику етапів

реорганізації сільськогосподарських підприємств регіону, а також розкриття позитивних і негативних результатів перетворень в аграрному комплексі області.

Виклад основного матеріалу. Івано-Франківська область на початку 1990 р., поряд із Львівською, одна з перших у державі розпочала реформування в аграрному секторі економіки [2, с. 135].

У наукових публікаціях існують різні погляди щодо періодизації сучасної аграрної реформи. Вони в основному зводяться до трьох етапів: земельна реформа, реформування майнових відносин власності, організаційно-правові перетворення сільськогосподарських підприємств. Однак вищезазначена етапність реформувань недостатньо вмотивована. Це пояснюється тим, що всі транс-формаційні складові аграрної реформи відбулися не послідовно, а здійснені одночасно.

На нашу думку, більш виправдане їх об'єднання в укрупнений перший етап аграрної реформи [1, с. 44-48].

Враховуючи загальні тенденції розвитку сільського господарства в Україні, у регіоні можна виокремити два етапи сучасної аграрної реформи.

Перший етап розпочався в 1990 р. й завершився в 1999 р. Протягом цього часу в основному здійснені реформаційні процеси в сільському господарстві, що збіглося в часі з набуттям чинності Указу Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99 “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки” [3]. Завершенням першого етапу був 2000 р., який можна вважати переходом до *другого етапу*, який триває й досі [1, с. 48].

Перший етап реформувань на Прикарпатті розпочався після прийняття Івано-Франківською обласною радою народних депутатів Ухвали від 30 жовтня 1990 р. “Про земельну реформу в Івано-Франківській області” [4, с. 33-36], яка передбачала невід-кладне здійснення земельної реформи. Об-ласна рада розглядала такий крок основою подальшого розвитку всіх галузей народного господарства, передумовою переходу до ринкової економіки і пріоритетного соціально-економічного розвитку села [1, с. 66]. У цей час також прийнято Постанову Верховної

Ради (тоді ще УРСР) від 18 грудня 1990 р. “Про земельну реформу” [5].

Івано-Франківська обласна рада народних депутатів пізніше неодноразово розглядала земельні питання. 30 березня 1992 р. було прийнято Ухвалу “Про невідкладні заходи проведення земельної реформи в області” [6], а також 3 березня 1993 р. – “Про хід земельної реформи в області” [7], якими встановлювалися терміни відведення земель для селянських господарств, використання земель запасу та резервного фонду, розробка програми приватизації земельних ділянок і оформлення державних актів на користування землями, які не підлягають приватизації. Особливістю земельної реформи в області було те, що запроваджувались сертифікати на приватну власність на землю в розмірі середньої земельної частки. Право на ці частки мали, крім членів колективних сільськогосподарських підприємств, також працівники соціальної сфери села [1, с. 68].

Після набуття чинності Указів Президента України від 10.11.1994 р. № 666/94 “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” [8, с. 281-282] та від 18.08.1995 р. № 720/95 “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” [9, с. 283-284] проводилось розпаювання сільськогосподарських угідь агроформувань, основні зусилля були зосереджені на земельній реформі, роздержавленні землі та передачі її у приватну власність.

Зокрема, в області були розпайовані 219,5 тис. га земель, внаслідок чого 200,8 тис. громадян набули право на земельну частку (середній розмір складав 1,13 га). Оскільки паювання сільськогосподарських угідь відбулось відповідно до регіональної програми, до списків громадян-пайовиків земельних ділянок було включено 27,6 тис. працівників соціальної сфери села та пенсіонерів.

Частина власників сертифікатів отримала свої частки в натурі, інші – вийшли з підприємств із земельними частками та приєднали їх до присадибних ділянок. Внаслідок цього відбувся перерозподіл земель між власниками та

землекористувачами, у сільськогосподарських підприємствах площі угідь скоротилися та розширилися у громадян. Це стало основним чинником того, що на сьогодні особисті селянські господарства (ОСГ) області є основними виробниками картоплі та овочів (понад 90%), утримують 95% поголів'я великої рогатої худоби, у т.ч. 97% корів.

Поряд з приватизацією та розподілом землі здійснювалось паювання майна колективних сільськогосподарських підприємств.

Незважаючи на відсутність відповідної нормативно-законодавчої бази, були реформовані перші колгоспи – ім. Степана Мельничука Коломийського району, “Радянська Україна” Рожнятівського району, “Ленінським шляхом” Городенківського району, ім. Василя Стефаніка Галицького району та ін. [1, с. 54-63]. Вперше в Україні відбулась реорганізація колективного господарства у спілку селян-власників “Покуття” [1, с. 58].

Після прийняття у 1992 р. Верховною Радою України Закону “Про колективне сільськогосподарське підприємство” в сільському господарстві області реформи продовжувались [10]. Згідно із Законом було здійснено перехід від колгоспів до господарств нового організаційно-правового типу – колективних сільськогосподарських підприємств (КСП). Кожен їх член у разі виходу з агроформування мав право на отримання паю натурою, грошми або цінними паперами. Значна кількість громадян скористалась таким правом, тому якщо на початку 1990 р. сільськогосподарські підприємства мали в користуванні 60% сільськогосподарських угідь, то на початку 2011 р. – менше ніж 20%.

Активно проходило формування альтернативних способів організації господарювання. Так, уже наприкінці 1991 р. в області налічувалось 159 фермерських господарств, вони мали в користуванні 1,8 тис. га сільсько-господарських угідь (у т.ч. 1,6 тис. га ріллі).

В області на даний час сформовано понад 230 тис. особистих господарств населення. Вони дрібноземельні, не дають високих доходів, тому їх не можна вважати

прогресивною формою господарювання в аграрному секторі, адже їх розміри надто малі для впровадження інноваційних технологій аграрного виробництва. Тому в майбутньому господарства населення повинні поступитися місцем більш ефективним формам господарювання на селі, зокрема сільськогосподарським підприємствам.

Незважаючи на розгортання земельної реформи у 90-ті роки, сільськогосподарські підприємства надалі залишались у складному становищі. Вони реалізовували власну продукцію за фіксованими цінами, а купували ресурси – уже за ринковими, що призвело до швидкого зростання кредиторської заборгованості, виникнення боргів із виплати заробітної плати. Внаслідок цього у 1997-1999 роках дев'ять із десяти господарств завершували свою діяльність зі збитками. Враховуючи ці реалії, Президент України 03 грудня 1999 р. видав Указ № 1529/99 “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки” [3]. Саме цей документ започаткував новий, *другий етап* аграрних реформ в області.

В Указі вперше аграрна реформа розглядається як цілісний комплекс взаємопов'язаних заходів. Зокрема, було остаточно визначено, що вона відбувається на засадах приватної власності на землю та майно. Указ створив підвалини для подальшого відходу держави від безпосереднього адміністративного втручання в діяльність виробників.

Головною функцією аграрної реформи було визначено встановлення зрозумілих і стабільних правил і норм, підтримку активної розбудови ринкових інституцій, формування ефективної бази сталого розвитку галузі. Відбулася лібералізація цін на сільськогосподарську продукцію, обумовлювалось, що головною дійовою особою аграрного сектору є ефективний власник. Відповідно до нормативних актів, в усіх районах і сільськогосподарських підприємствах проводилась роз'яснювально-консультаційна, аналітична, організаційна та інша робота.

Незважаючи на труднощі, які виникали в Україні та в області у період аграрної реформи, загалом вона мала значні позитивні

наслідки для села. Зокрема, найважливіші результати аграрних перетворень у регіоні:

- проведення земельної реформи з її головними складовими – паюванням землі, її приватизацією, орендою земельних часток (паїв);

- реформування майнових відносин власності шляхом паювання майна колективних сільськогосподарських підприємств, визначення майнової власності (майнових паїв) і розвиток орендних відносин;

- реформування сільськогосподарських підприємств у агроформування, що діють на приватній основі;

- розвиток фермерського укладу на селі;
- розвиток інфраструктури товарного ринку;

- нові організаційно-правові форми господарювання [1, с. 69-70].

Зростання кількості сільськогосподарських підприємств відбулося внаслідок поділу великих господарств, що охоплювали територію декількох населених пунктів. Окремі територіальні громади прагнули мати власне сільськогосподарське підприємство, незалежне від колишньої центральної садиби.

У результаті аграрної реформи в області було реорганізовано й ліквідовано 310 колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, а на їх базі утворилося 406 агроформувань із приватною власністю на майно та землю, зокрема: приватних підприємств – 127, товариств з обмеженою відповідальністю – 77, фермерських господарств – 74, виробничих кооперативів – 87 та інших формувань – 41.

У передгірській та гірській зонах області, де земельні частки невеликі, більшість селян виявила бажання працювати на них самостійно. Тому в цих зонах широкого розвитку набули фермерські господарства, а в низинній зоні, де земельні частки більші, – утворювалися приватно-орендні підприємства.

У результаті розпаювання майна колективних сільськогосподарських підприємств його власниками стали 181,3 тис. селян. Середній розмір майнового паю склав 1320 грн, 148,1 тис. селян отримали майно у спільну часткову власність і уклали

договори оренди, 29,9 тис. – на вартість майнових паїв одержали, за згодою всіх власників, свою частку за рахунок основних або обігових засобів для індивідуального господарювання у власному селянському господарстві, а 3,3 тис. селян-співвласників майна стали засновниками новостворених агроформувань зі статусом юридичної особи.

Тобто фактично майже кожен селянин скористався правом на часткову власність і визначився щодо подальшого використання виокремленого в натурі майна – для його самостійного використання чи передачі в оренду. Незалежно від сприйняття окремих соціальних перетворень на селі, аграрна реформа загалом започаткувала розвиток приватної власності селян, цей процес швидко став незворотним.

На початку становлення орендних відносин розрахунки з орендодавцями здійснювались в основному зерном і наданням по-слуг (обробіток землі, збирання врожаю та ін.).

Зокрема, у 2001 р. селянам коштами було виплачено лише 1% орендної плати за здані в користування майно та земельні паї, решту вони отримали у вигляді зерна, іншої продукції та послуг на суму 16 млн грн. Поступово розміри орендної плати та частка розрахунків коштами почали зростати. Так, 2011 р. за оренду майна та земельних паїв частка грошової оплати селянам складала вже 20,3% (7,1 млн грн) із загальної суми 34,9 млн грн.

За роки аграрної реформи в сільській місцевості відбулися також значні соціально-економічні зміни:

- селянам та іншим громадянам повернуто землю, внаслідок чого вони з її користувачів перетворились у власників;

- передано у власність майно, набуто колективною працею;

- забезпечено багатокладність розвитку сільського господарства в аграрному секторі [11];

- сформовано основи нової організації сільськогосподарського виробництва та аграрного бізнесу;

- залучено вітчизняні та іноземні інвестиції для ефективного обробітку землі [12, с. 22].

Керівниками більшості нових

агроформувань стали вмілі організатори й управлінці, які зуміли сформувати команду однодумців і з відповідальністю поставилися до довіреного їм майна та землі, внаслідок чого збереглась цілісність майнових комплексів колишніх колективних господарств, забезпечено ефективне використання сільськогосподарських земель. До таких керівників-аграріїв належать: Мирослав Козло (приватне фермерське господарство “Поточище” Городенківського району), Мирослав Червінський (приватне підприємство “Степан Мельничук” Коломийського району), Олег Сухоробський (сільськогосподарський виробничий кооператив ім. Грушевського Рогатинського району) та багато інших. Очолювані ними господарства застосовують новітні технології, нарощують валові обсяги виробництва, а за показниками врожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин та птиці наближаються до західноєвропейських показників.

В останні роки високими темпами розвиваються агрохолдинги (філія “Перспектив” ТзОВ “Зернопродукт МХП” та ТзОВ “Мрія Карпат” Городенківського, ТзОВ “Штерн-Агро” Тлумацького, ТзОВ “Агрокультура Рогатин” Рогатинського, ПП “Галицькі аг-рарні інвестиції” Галицького, ТзОВ “Лендком У.А.” Коломийського районів та ін.), які інвестували в область значні кошти для своєї виробничої діяльності, використовують передові технології, досягаючи високих показників.

Внаслідок такої ефективної діяльності в області зростає рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва. Так, у 2010 р. цей показник склав 29,2%, тоді як у попередньому році лише 13,8% [13, с. 5]. Аналогічні тенденції простежуються в роботі сільськогосподарських підприємств у 2011 р. Адже агроформування збільшили виробництво валової продукції на 43,3%, при питомій вазі в загальнообласних показниках 28,9% проти 22,7% у 2010 р. відповідно.

Однак у розвитку агропромислового комплексу залишається низка складних проблем, які потребують вирішення. Зокрема, наявний диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси

сільськогосподарського призначення призводить до постійного дефіциту фінансових ресурсів, сповільнює забезпечення належного рівня техніко-технологічного переоснащення аграрного виробництва, переведення його на якісно новий рівень функціонування.

Для подолання вищенаведених негативних чинників в аграрному секторі області прийнята регіональна програма “Стратегія розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області до 2020 року” [14, с. 2], якою передбачено: комплексне розв’язання соціальних проблем села, розвиток сільських територій, зростання доходів сільського населення, створення конкурентоспроможного аграрного сектору, забезпечення продовольчої безпеки регіону.

Висновки. Пріоритети аграрної політики останнім часом змінилися. Якщо на початку реформи перевага надавалась спеціалізованим фермерським господарствам, особистим господарствам населення, заснованим на приватній власності на землю, то сьогодні держава підтримує великих товаровиробників у сільському господарстві, які мають суттєві переваги над малими формами господарювання.

Однією з найважливіших причин допущених помилок і прорахунків, які траплялись досі, була відсутність чіткої стратегії реформ як у визначенні кінцевої мети, так і основних економічних, соціальних, організаційних та інших механізмів її практичного втілення.

У сучасних умовах стратегічний розвиток аграрного сектору повинен охоплювати також обласні й районні рівні, кожне сільськогосподарське підприємство та їх виробничу сукупність. Тобто організація стратегічного розвитку аграрної сфери по вертикалі й горизонталі повинна стосуватися всіх без винятку його складових – організаційних, соціальних, структурних та ін.

Важливою складовою формування стратегії розвитку сільського господарства має стати виявлення в кожному регіоні місцевих можливостей його регулювання, у тому числі шляхом розробки та ефективного здійснення відповідних галузевих програм.

Подібний досвід в області вже є. Адже для забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки, нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва, покращання якості й безпеки продукції в області Івано-Франківською ОДА розроблено і схвалено “Стратегію розвитку агропромислового комплексу до 2020 року”.

Програма передбачає конкретний перелік заходів для забезпечення ефективного функціонування агропромислового комплексу та раціонального використання земель, ви-рощування екологічно чистої продукції, розвитку тваринництва й садівництва, створення вертикально інтегрованих формувань, сільськогосподарських кооперативів, підтримки фермерства та дорадчої діяльності на селі.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу Прикарпаття спрямовані на розв’язання соціальних проблем і забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки на основі оптимізації виробничої інфра-структури, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, підвищення якості продукції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Вишиванок М. В. *Новий етап розвитку аграрної реформи в області* / М. В. Вишиванок. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 218 с.
2. Баланюк І. Ф. *Реформування в аграрному секторі регіону* / І. Ф. Баланюк. – К. : ІАЕ, 1999. – 270 с.
3. *Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки* : Указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 8 грудня.
4. *Про земельну реформу в Івано-Франківській області* : Ухвала Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 30 жовтня 1990 р. – Відомчий архів Івано-Франківської ОДА, 1990. – С. 33-36.
5. *Про земельну реформу* : Постанова Верховної Ради Української РСР від 18 грудня 1990 р. // Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 633 с.
6. *Про невідкладні заходи проведення земельної реформи в області* : Ухвала Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 30 березня 1992 р. – Відомчий архів Івано-Франківської ОДА, 1992. – С. 67-73.
7. *Про хід земельної реформи в області* : Ухвала Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 3 березня 1993 р. – Відомчий архів Івано-Франківської ОДА, 1993. – С. 33-36.
8. *Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва* : Указ Президента України від 10.11.1994 р. // Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 633 с.
9. *Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям* : Указ Президента України від 18.08.1995 р. // Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 633 с.
10. *Про колективне сільськогосподарське підприємство* : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 20. – С. 272.
11. *Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми* / за ред. В. В. Юрчишина. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – 446 с.
12. Брус В. Х. *Стан та перспективи розвитку агропромислового комплексу регіону* / В. Х. Брус // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького. – 2011. – Т. 13, № 2 (47), ч. 2. – С. 21-25.
13. *Економічна ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області в 2010 р.* – Івано-Франківськ : Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. – 21 с.
14. *Стратегія розвитку агропромислового комплексу Івано-Франківської області до 2020 р.* – Івано-Франківськ : Головне управління агропромислового розвитку ОДА, 2010. – 11 с.

